

ISSN: 2146-4901
e-ISSN: 2667-6575

İnternet ve Sosyal Medyada Algı Yönetimi ve Rivayetlerin Yanlış Yorumlanması -Onedio İsimli Web Sitesindeki Bir Haber Örneğinde-
Perception Management And Misinterpretation Of Rumors On The Internet And Social Media -An Analysis on a News Article on a Website Called Onedio-

Osman AYDIN

ORCID: 0000-0003-0413-1799 | E-Posta: hititosmanaydin@gmail.com

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı
Assistant Professor. Dr., Hitit University, Faculty of Divinity, Department of Hadith

Çorum, Türkiye

ROR ID: 01x8m3269

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Aydın, Osman. "İnternet ve Sosyal Medyada Algı Yönetimi ve Rivayetlerin Yanlış Yorumlanması -Onedio İsimli Web Sitesindeki Bir Haber Örneğinde-". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (Haziran 2023), 59-87. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1242086>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	25. 01. 2023
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	27. 03. 2023
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 06. 2023
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (<i>Araştırma Makalesi</i>)
Peer-Review (<i>Değerlendirme</i>)	Double anonymized - Two External (<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>)
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (<i>Evet</i>) – Turnitin / Ithenticate
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</i>)
Complaints (<i>Etik Beyan Adresi</i>)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</i>)
Copyright & License (<i>Telif Hakkı ve Lisans</i>)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>)

Özet

Belli durumlara alıştırılabilme ya da belli şeyleri kabul etmeleri adına insanlar -geçmişten günümüze değin- manipüle edilebilmiş, algı yönetimine maruz bırakılmış ve toplum mühendisliği çalışmalarının nesnesi olabilmüşlerdir. Siyasî, askerî, ekonomik, eğitim ya da sosyal herhangi bir sahada algı yönetimi; meşhur bir kitap, halk içinde tanınmış biri, gazete haberleri ya da televizyon vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Dinî sahaya bakıldığında da benzer bir durum söz konusudur. Kur'ân ve ilimleri üzerinden ilk dönemlerden bugüne kadar insanlar; bazen ayetler eliyle istenilen yöne kanalize edilmiş, bazen de ayetler üzerindeki sosyal mühendislik tatbikleriyle insanlar yanlış şekilde yönlendirilmişlerdir. Aynı şekilde hadisler üzerinden toplum mühendisliği çabası ve benimsetilmek istenen düşüncenin bir üst makama dayandırılarak ispatlanmaya çalışılması da İslâm'ın ilk dönemlerinden beri mevcut bir durumdur. Algı faaliyetlerinin etki alanına giren tüm bu unsurlar çağımızda farklı bir biçimde yönetilmektedir. Günümüzde karşılıklı iletişim ve etkileşimi sınırsız kılan ve artık kullanım noktasında diğer medya araçlarını neredeyse devre dışı bırakan online ortamlar eliyle algı yönetimi çok farklı bir şekle bürünmüştür. Bu sebeple yeni nesil algı yönetiminin özellikle de hadisler üzerindeki yansımalarını ele almak zorunluluk arz etmektedir. Ancak bu alanda yapılan çalışmaların yeterli olduğunu söylemek zordur. Bu sebeple araştırmanın konusu; hadisler üzerinde gerçekleştirilen yeni nesil algı yönetiminin boyutlarını, "onedio.com" isimli web sitesindeki bir haber üzerinden tahlil etmektir. Çalışmada bu alandaki eksikliğe bir katkı düşüncesiyle güncel algı yönetiminin bir örneği, online yayınların içeriğinin tartışmaya açılması amaçlanmıştır. Ayrıca hadis metinlerine ilişkin tarafsız görünen haberlerle, sözel ve görsel manada tüm usuller kullanılarak oluşturulan algı operasyonlarının boyutlarını somut bir şekilde sunmak hedeflenmiştir. Online ortamların çok geniş bir alanı içine alması sebebiyle Türkiye içerisinde son derece etkin "onedio.com" da yer alan bir haber seçilmiştir. Bu yazıda toplamda on iki rivayet değerlendirmesi mevcutken bunlardan yedi tanesi tetkike açılarak bir tahdide gidilmiştir. Zira seçilen rivayetler doğrudan algı yönetimi unsurları işletilerek manipüle edilen metinlerdir. Geri kalan beş rivayet ise görsel ya da diğer algı unsurlarına gerek kalmaksızın daha uzun ve müstakil çalışmalara konu olabilecek türdendir. Bu sebeple bahse konu rivayetlerin hususî olarak çalışılması hedeflenmektedir. Makalede takip edilen yöntemleri çalışmayı ikiye bölerek izah etmek gerekir. İlk kısımda internet ve sosyal medya kullanım alanını tespit etme adına resmî ve gayr-ı resmî kaynaklar eliyle nicel tarama modellerinden kesitsel veri toplama teknikleri kullanılmıştır. İkinci kısımda ise bu kadar geniş kullanım ağı bulunan internet ortamında hadislerin yanlış sunumu ve rivayetlere ilişkin algı operasyonu, ana problematik alan olarak belirlenmiş; yapılan değerlendirmelere dair gelişen karşıt yaklaşımlar da alt problem sahası seçilmiştir. Bu kısımda, bilginin doğruluğunu tespit adına karşılaştırmalar yapılmış, içerik analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle makale nitel bir çalışmadır. Araştırmada online ortamların hadisler noktasında kısmen denetimden uzak kalmasının etkisiyle algı yönetiminin en etkin aracı sayıldığı varsayımından yola çıkılmıştır. Neticede rivayetlerin uzman olmayan kimselerin kasdî yorumlama ve manipülasyonlarıyla farklı mecralara çekildiği ve insanların yanlış yönlendirildiği, akademik anlamda rivayetlerin doğru izahlarını gerçekleştirecek online platformların eksik kaldığı bu yönüyle okuyucunun mezkûr algı oluşturucularla baş başa bırakıldığı söylenmelidir. Son tahlilde taraflı hadis değerlendirmeleri üzerinden toplum mühendisliği faaliyetlerinin yanı sıra, hadisleri savunma ve yayma gayesiyle de yanlış hadis yorumlamalarına dair ciddi bir sahanın varlığı ortadadır. Bu konunun da problematik sahaya dâhil edilmesi ve bu bağlamda yeni çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Algı Yönetimi, Onedio, İnternet, Sosyal Medya.

Abstract

From past to present, people have been manipulated to get used to certain situations or to accept certain things. Perception management in political, military or social sense; It has been realized through a famous book, a well-known person, newspaper reports or television. In the same way, the effort of social engineering through the hadiths and the attempt to prove the idea that is wanted to be adopted by basing it on a higher authority is a situation that has existed since the first periods of Islam. Today, perception management has taken a very different form with the help of online environments, which make mutual communication and interaction unlimited and almost disable other media tools at the point of use. However, it is difficult to say that the studies in this field are sufficient. For this reason, the analysis of the dimensions of the new generation perception management on the hadiths through the news on the website "onedio.com" has been determined as the subject of this study. In this study, it is aimed to open the content of online publications to discussion as an example of current perception management with the idea of contributing to the deficiency in this area. In addition, it is aimed to present the dimensions of perception operations created by using all methods in verbal and visual terms, with news that seems neutral about hadith texts. Due to the fact that online environments create a very wide area, there is a news in "onedio.com", which is extremely active in Turkey, and a total of twelve narration evaluations in the related news, while the subject is limited to seven of them, which provide the most obvious examples. Due to the fact that online environments create a very wide area, the subject is limited with a news in "onedio.com", which is extremely active in Turkey. In the same way, while there are twelve narration evaluations in the related news, the subject is limited to seven of them, which present the most obvious examples. It is necessary to explain the methods followed in the article by dividing the study into two. In the first part, cross-sectional data collection techniques from quantitative survey models were used with the help of official and unofficial sources in order to determine the use of internet and social media. In the second part, the misrepresentation of hadiths and the creation of a perception about the narrations in the internet environment, which has such a wide usage network, were determined as the main problematic area. The sub-problem area was chosen as the positive-negative reactive stance that emerged regarding the evaluations made on the subject. In this section, comparisons were made and content analyses were carried out in order to determine the accuracy of the information. In this respect, the article is a qualitative study. The assumption that perception management is the most effective tool due to the partial lack of control over online environments in terms of hadiths was taken as a starting point in the research. As a result, it should be noted that the narrations are being manipulated and people are being misled by intentional misinterpretations and manipulations by non-experts, and in this aspect, the reader is left alone with these perception creators, as there is a lack of online platforms that can provide accurate explanations of the narrations in academic terms. Ultimately, it is evident that there is a serious field regarding the misinterpretation of hadiths for the purpose of defending and disseminating them, as well as social engineering activities through biased hadith evaluations. Therefore, this issue needs to be included in the problematic field and new studies need to be conducted in this context.

Keywords: Hadith, Perception Management, Onedio, Internet, Social Media.

Giriş

İnternet ve sosyal medya ortamı denetlemeden nispeten uzak, erişim ağının da genişliği sebebiyle yeni nesil algı yönetimi ve toplumsal mühendislik faaliyetleri noktasında son derece uygundur. Meseleye İslâmî ilimler ve hadis alt başlığında bakıldığında bunun yansımaları kendisini çok net bir biçimde göstermektedir. Bu sebeple her türlü online platformda yer verilen hadislerin sıhhat durumları ve takipçileri üzerindeki etkilerini incelemek kadar; ilgili web siteleri ve sosyal medya organlarının bu rivayetleri kullanım şekilleri, metinleri belli araçlar kullanarak manipüle çabaları gözler önüne serilmelidir. Rivayetler çeşitli algı yönetimi unsurları kullanılarak farklı yönere çekiliyor, bu şekilde bir kitle yanlı ve yanlış yönlendiriliyorsa bunun niteliği gözler önüne serilmelidir.

Araştırmada internet siteleri içerisinde kendi kategorisinde önde gelen, bunun yanı sıra sosyal medya mecralarında da son derece aktif olması sebebiyle onedio.com'da yer alan bir haber tercih edilmiştir. Yöntemsel açıdan mukayeseli bir metot benimsenmiş, ilgili haberin kaynakları, seçtiği görseller, üslup gibi faktörlerin algı yönetimi çerçevesinde nasıl kullanıldığı ve buna karşılık bahse konu hadislerin geçmişten günümüze ne şekilde anlaşıldığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

İnternet ve sosyal medyanın algı yönetimi noktasındaki etkinliğine dair akademik anlamda birçok çalışma mevcuttur. Mesele, İslâmî ilimler alanında sınırlandırıldığında ise araştırmaların genel olarak "kullanıcı" merkezli kaleme alındığı görülmüştür. Burada kastedilen internet kullanıcıların ilgili haber, bilgi ya da aktarımlardan ne derece etkilendiğinin çalışmaların odak noktası sayılmasıdır.¹ Yani fail kullanıcılar kabul edilmiştir. Bu tarz çalışmalar da son derece gereklidir. Ancak işin odak noktasını kullanıcıdan alarak içerik üreticisine taşıyan, "Kullanıcı nasıl etkilendi?" sorusu yerine "Kullanıcıyı nasıl etkiledi?" sorusuna cevap arayan çalışmalar son derece sınırlıdır. Konu başlığı hadis ilmi ile daraltıldığında da benzer bir durum söz konusudur. Yani daha çok internet ortamında kullanılan hadislerin sıhhat durumları ve insanların bunlardan etkilenmeleri merkezli

---

¹ Büşra Aydın, *Din Eğitiminde Medya Kullanımı* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Esra Ermiş Vural, *Medyadaki Dini İçerikli Yayınların Din Eğitimi Açısından İncelenmesi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); İsmail Demir, *Dini Bilgi Edinme Kaynağı Olarak Sosyal Medya* (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Elif Bildik, *Dini Bilgi Edinme Sürecinde Sosyal Medya* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2019.

araştırmalar ağırlıktadır.² İnternet ve sosyal medyada hadislerin nasıl manipüle edildiğini tetkike açan –ulaşabildiğimiz– sadece iki çalışma vardır. Bunlardan ilki konuya dolaylı biçimde değinen ve meselenin daha çok rakamsal boyutlarını ele alan Hayati Yılmaz'a ait araştırma makalesidir.³ Diğeri ise Mehmet Ali Çalgan'ın telif ettiği bir bildiri metnidir.⁴ Son derece kıymetli bu iki çalışmanın belki de en önemli eksiği algı yönetiminin uygulanış biçimlerine yer verilmemiş olmasıdır. Yani görsel ya da diğerk farklı yollarla hadislerin nasıl çarpıtıldığı, cimbızlama, sansür, sahtecilik, sosyal mühendislik yöntemleri ile ne şekilde algı oluşturulduğu noktasına değinilmemiştir. Problemin varlığına işaret edilip uygulanış biçimi belirtilmemiştir.

1. İnternet/Sosyal Medya ve Etki Alanı

İnternetin etki alanını daha iyi kavrayabilme adına kısa vadedeki değişimleri mukayese etmek dahi yeterlidir. “We Are Social”ın 2022 Temmuz ayı tespitlerine göre Dünya’da günde ortalama 6 saat 49 dakika internette vakit geçirilmektedir. Araştırmada sadece son bir yılda % 3,7 artış ile 5,03 milyar kullanıcıya ulaşıldığı belirtilmektedir. Bu da bir sene öncesine kıyaslandığında yaklaşık 180 milyon yeni katılımcı demektir.

Dünya genelindeki bu oran Türkiye’de ise daha da yüksektir. İnsanlar günlerinin ortalama 7 saat 45 dakikasını internette harcamaktadırlar. Geçirilen sürenin %95,2’si akıllı telefonlardır. Cep telefonlarının web trafiğindeki payı itibarıyla Türkiye Dünya’da birinci; haberleri sosyal medya üzerinden takip etme konusunda ise Dünya üzerinde ikinci sıradadır. İnternet ve sosyal medyaya dair genel istatistiklerde ise Türkiye tüm dünyada ilk on beş içerisinde yer almaktadır. Aşağıdaki tablo durumu daha da belirginleştirmektedir.⁵

² Nazmi Koç, *Sosyal Medyada Paylaşılan Hadislerin Sıhhat Değerlendirmesi -Facebook Özelinde-* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Recep Emin Gül, “Sosyal Medyada Hadis Kullanımı -Facebook ve Twitter Özelinde-”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30 (2016), 163-182; Recep Emin Gül, “Sosyal Medyada Paylaşılan Dua ve Zikir İçerikli Hadislerin Kaynak Değeri”, *VIII. Dini Yayınlar Kongresi -Dijital Yayıncılık- 28-30 Mayıs 2021* (Ankara, y.y. 2021), 445-464; Recep Emin Gül, “Sosyal Medyada Paylaşılan Hadislerin Dinî Yaşantıya Etkisi (Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma: Balıkesir Örneği)”, *GİİAS Uluslararası Günümüzde İslami İlimler Algısı Sempozyumu I: Sünnet Algısı, 10-11 Haziran 2021*, ed. Tevhit Ayengin (Bayburt: Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bildiriler Kitabı, 2021), 228-241.

³ Hayati Yılmaz, “İçerik, Sunum ve Nitelikleri Bakımından Türkçe İnternet Sayfalarında Hadis”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 63-70.

⁴ Mehmet Ali Çalgan, “Sosyal Medyada Hadis Tahrifatının Oluşturduğu Olumsuz Sünnet Algısı”, *GİİAS Uluslararası Günümüzde İslami İlimler Algısı Sempozyumu I: Sünnet Algısı, 10-11 Haziran 2021*, ed. Tevhit Ayengin (Bayburt: Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bildiriler Kitabı, 2021), 218-227.

⁵ Wearesocial, “The Global State of Digital in July 2022, Part One” (Erişim 1 Eylül 2023).

2022 TEMMUZ VERİLERİ	DÜNYA	TÜRKİYE (Reklam Erişim Sıralaması)	TÜRKİYE'NİN SIRALAMASI
Facebook	2 milyar 936 milyon	34 milyon	14
Youtube	2 milyar 476 milyon	57 milyon 700 bin	12
İnstagram	1 milyar 440 milyon	53 milyon 550	4
Twitter	486 milyon	18 milyon	7

Bu veriler; bilgiye ulaşma noktasında insanların yazılı basın ya da geleneksel medya yerine artık internet/sosyal medya kullanımını önceliklediklerini net bir biçimde göstermektedir.

2. Yeni Nesil Algı Yönetimi

İnsan iletişim faaliyetini iç ve dış algıları üzerinden gerçekleştirmektedir.⁶ Bu bağlamda hedef kitleye tesir edebilmenin yolu; görsel, işitsel, koku, tat ve dokunma şeklinde türleri bulunan algıları kontrol altına almaya bağlıdır. Belli bir şiddet, hız ya da tekrarda sunulan uyarıcılar; göz, kulak ve burun gibi alıcılarla buluştuğunda yaşantı ve öğrenmenin de getirdikleri ile algısal ürün ortaya çıkmaktadır.⁷ İşte belli bir sürecin neticesinde ortaya çıkan tepkileri istenilen yöne çevirmeye algı yönetimi denir.⁸ Algı yönetimi; bilinçli ve kasıtlı bir işlem olup⁹ aynı zamanda imaj yaratma çalışmasıdır.¹⁰ Bu ise kimi zaman doğrunun ortaya çıkarılması kimi zaman da olayların istenilen biçimde anlaşılmasını sağlamayı hedefler.¹¹

Algı yönetiminin; psikolojik savaş, çarpıtma/manipülasyon, bilgi üretimi, hile, suçlama, komplo teorileri, karalama, taciz, reklam, sansür, aldatma ve toplumsal(sosyal) mühendislik gibi farklı biçimlerde gerçekleştirildiği söylenmelidir.¹² Bu yönleriyle yalanlama

⁶ Mehmet Sezai Türk, "Algı Yönetimi ve İletişim: Algının Ötesinde Bir Gerçeklik Var mı?", *Algı Yönetimi* ed., Bilal Karabulut (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 14.

⁷ Doğan Cüceloğlu, *İnsan İnsana* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018), 86.

⁸ Yusuf Pustu, "Algı Yönetimi: Kavramsal ve Teorik Bakış Açısı", *Algı Yönetimi*, ed. Bilal Karabulut (İstanbul, Alfa Yayınları, 2017) 322.

⁹ Zeynep Özcan, *Sosyal Medya Fenomenlerinin Yeni Nesil Algı Yönetimi Faaliyetleri Üzerine İnceleme: Youtuber Örneği*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 20.

¹⁰ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "Siyasi Partiler ve Liderler: Dünyadan ve Türkiye'den Algı ve İmaj Yönetimi Örnekleri", *Algı Yönetimi*, ed. Bilal Karabulut (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 336.

¹¹ Hasan Tutar, *Simetrik ve Asimetrik İletişim Bağlamında Örgütsel Algılama Yönetimi* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2008), 105

¹² Özcan, *Sosyal Medya Fenomenleri*, 25-26

ve iknadadan daha kolaydır. Kademe kademe aktarıldığı için daha efektif ve kuşatıcıdır.¹³ Bu sebeple de mümkün merteye mükerrer ve ilgi çekici olması gerekir.¹⁴

İletişim araçlarının ciddi manada gelişmesiyle birlikte yeni nesil algı yönetimi ortaya çıkmış ve bu bağlamda; çok yönlü, sıradan kişilere de ulaşmayı mümkün kılan, günlük yaşamın her sahasına ulaşabilen, etki alanı ve katılımın sınırsız, iletişimin süreklilik arz ettiği, hedef kitle odaklı bir dönem başlamıştır. Burada internetin çift yönlü bir iletişim sunması son derece etkilidir. Böylece geleneksel medya araçlarından son derece üstün ve etkili bir konumda olduğu açıktır. Ayrıca internet ortamında gerçekleştirilecek faaliyetler; kolay erişilir, resmî denetimden uzak, dünya geneline yayılı, hızlı bilgi akışı sağlar ve ucuz durumdadır. Bu da etkili ve amaca çabuk ulaşılır olmasına imkân tanır. Yeni nesil algı yönetiminde; kapsamlı psiko-sosyolojik analizler gerçekleştirilmekte, birden fazla araç ve teknik aynı anda kullanılabilmekte, gönüllü ve zorunlu katılım birlikte gerçekleşmektedir. Keza yeni nesil algı yönetiminde kesinti yoktur.¹⁵

Yeni nesil algı yönetiminde kullanılan teknikler de son derece etkilidir. Bu zaviyeden bakıldığında kullanılacak görseller ile videolar düzenlenip montajlanabilir ve bu şekilde bir manipülasyon gerçekleştirilir. Farklı ve yeni bir bağlam kurularak bilgilerde cımbızlama ve çarpıtma yapılabilir. Bilgi manipülasyonu adı verilen; sahte, yalan, hatalı ve çelişkili aktarımlar gerçekleştirilebilir. İtibarsızlaştırma ile bilginin basit ve değersizliği ispatlanmaya çalışılabilir. Bazı istatistiksel veriler kullanılarak algı yönetimi sağlanabilir. Yasal gibi gösterilerek meşrulaştırma çabasına girilebilir. Bunun dışında karşılıklı bir etkileşim sebebiyle yorum, beğeni, etiketleme, sahte başlık ve hesaplar, sosyal linç gibi imkânlardan yararlanılabilir.¹⁶ Algı yönetimi; askerî, siyasî, basın yayın, eğitim, sosyal ve dinî alanların her birinde gerçekleşmektedir.¹⁷

¹³ Oğuzhan Başibüyük, "Algı Yönetimi ve Bilgi Savaşlarında Sosyal Medyanın Rolü", *Algı Yönetimi*, ed. Bilal Karabulut (İstanbul, Alfa Yayınları, 2017), 48-50.

¹⁴ Peter Callamari, Reveron Derek, "China's Use of Perception Management" *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 16/1 (2003), 1, vd.

¹⁵ Levent Eraslan, *Sosyal Medya ve Algı Yönetimi: Sosyal Medya İstihbaratına Giriş* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2018), 108, vd.

¹⁶ Eraslan, *Sosyal Medya ve Algı Yönetimi*, 128-219.

¹⁷ Bu çalışmalardan bir kısmı için bk. Emrah Arğın, *Algı Yönetimi ve Sosyal Medya: 2017 Anayasa Referandumu Üzerinden Bir İnceleme* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018); Hakan Hügül, *Algı Yönetimi ve Medya: İnegöl Olaylarının Basında Sunuluşunun Algı Yönetimi Kapsamında Analiz Edilmesi* (Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Tamer Sarı, *Okul Yöneticilerinin Algı Yönetimi, Taktikleri, Örgüt İklimi Ve Öğretmen Motivasyonu Arasındaki İlişkiler* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Gamze Erdoğan, *Kamu Kurumlarında*

3. Hadisler Üzerinde Sosyal Mühendislik ve Onedio

Aslında hadisler üzerinden algı oluşturma ve sosyal mühendislik sadece karşıtlık üzerinden düşünülemez. İslam'a hizmet etme düşüncesiyle(!) kimi web sayfaların ve sosyal medya hesaplarının hadisleri olduğundan farklı hüküm, şekil ve tarzlarda sunmaya çalıştıkları da vakıadır. Bu zaviyeden bakıldığında hadisleri savunurken ya da insanlara hadis sevgisi aşılama çalışırken bazı dijital medya organlarının hadisin söyleyenini veya kaynağını yanlış verdikleri, rivayetin geçtiği esere değinmedikleri, kullandığı hadisin kaynağını verse dahi sıhhat durumuna işaret etmedikleri görülmüştür. Bu bağlamda bazen mevzu olduğu bilinen rivayetleri sahihmiş gibi sundukları da ortadadır.¹⁸

Hadise hizmet düşüncesiyle gerçekleştirilen bu işlemlerin ötesinde internet ve sosyal medyada menfi manada hadis algısı inşa eden organlar çok daha fazladır. "www.onedio.com" isimli sitede yer alan bir haber başlığı da buna ciddi örneklerden biridir.

Habere geçilmeden önce bahse konu web sitesinin kısaca tanıtılması etki alanını tespit adına değerlidir. Kendisini "Türkiye'nin İlk ve Tek Sosyal İçerik Platformu" diye tanıtan "onedio" 1 Ağustos 2012 senesinde kurulmuştur. Yine sitenin verdiği bilgilere göre kullanıcılar "profil oluşturup, en beğendikleri içerikleri onedio'ya ekleyebilmektedirler."¹⁹ Türkiye üzerinde bu sitenin kullanım durumuna bakıldığında kendi kategorisinde 14. sırada yer aldığı görülmektedir. Toplam ziyaretçi sayısı Aralık 2022 itibarıyla 44.6 milyondur. Bir önceki aya göre bu sayı yaklaşık 2 milyon artmıştır.²⁰ Sosyal medya platformlarına bakıldığında Ocak 2023 itibarıyla onedio:

- Instagramda 2.1 milyon takipçi ve 22.000 üzerinde gönderi

- Youtube platformunda 3,74 milyon takipçi 2 milyar 187 milyon üzerinde görüntüleme

-Twitter üzerinde ise 736.000 civarı takipçi 160.000'den fazla gönderi gerçekleştirmiştir. Her alanda ve her konuda paylaşımlarıyla dikkat çeken onedio, dinî haberler de paylaşmaktadır. Araştırmanın konusu habere gelindiğinde ilgili yazının editörü

Kurumsal Algı Yönetimi: Kamu Yöneticilerinin Görüşlerine Yönelik Bir Araştırma (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

¹⁸ Bu konuda detaylı bilgi ve örnekler için bk. Gül, *Sosyal Medyada Hadis Kullanımı*, 170-178.

¹⁹ Onedio, "Hakkımızda", (Erişim 1 Eylül 2023).

²⁰ Similarweb, "Onedio", (Erişim 1 Eylül 2023).

Taha Enes rumuzlu bir editördür. Kendisinin sitede 100'ün üzerinde sunumu vardır. Ancak doğrudan hadislerle dair tek yazısı araştırma konusu yaptığımız haberidir.²¹

4. Onedio'daki Hadislerle İlgili Haber ve Bu Bağlamda Hadislerde Algı Yönetimi

Onedio ilgili haberin²² başlığını,

“Bu Hadisleri Okuyanlar Çok Şaşırarak! Deve Sidiği İçin, Din Değiştireni Öldürün, Gemiye Binmeyin...”

şeklinde belirlemiş ve öncelikle; “İslam tarihinde hadisler her zaman tartışma konusu olmuştur.” cümlesini seçmiştir. Devam eden satırlarda “herkesin bu hadisleri tartıştığını” ve bahse konu rivayetlerin “ehl-i sünnetin en muteber altı kitabında” geçtiğini ifade etmiştir. Paragrafın sonuna bir de not ekleyen editoryal ekip şu ifadeleri kullanmıştır:

“Burada verilen hadislerin tamamı *Kütüb-i Sitte*'dendir. Yani sahih olarak kabul edilir.”

Onedio ekibinin seçtiği rivayetleri değerlendirmeden önce bu giriş kısmına değinmek gerekir. Zira burada başlıktan son cümleye kadar tam bir sosyal mühendislik dikkat çekmektedir. Konu hakkında net bilgisi bulunmayan okuyuculara *Kütüb-i Sitte*'deki tüm hadislerin bütün İslâm ümmetince sahih kabul edildiği imajı verilmiş ve sanki İslâm âlimleri bu altı eseri hiçbir tetkike tabi tutmamışlar mesajı sunulmuştur. Oysa ki Ebû Dâvud²³ ve Tirmizî²⁴ belli şartlar dâhilinde eserlerinde zayıf rivayetler kullandıklarını söylemiş ve ilgili yerlerde bu duruma işaret etmişlerdir. Bunun dışında Bûsîrî'nin *Misbâhu'z-zücâce* isimli zevaid çalışması İbn Mace'deki zayıf hadislerin tespiti noktasında son derece önemli bir eserdir. Dolayısıyla gerek eser musannifleri gerekse sonradan gelen âlimler toptan kabulcü ya da reddedici olmamışlardır.²⁵

²¹ Onedio, “Talha Enes”, (Erişim 1 Eylül 2023).

²² Onedio, “Bu Hadisleri Okuyanlar Çok Şaşırarak” (Erişim 1 Eylül 2023).

²³ Ebu Davud'un Mekkelilere Yazdığı mektubun Prof. Dr. Mahmut Kavaklıoğlu tarafından yapılan tercümesi mevcuttur. Bk. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2008), 109-113.

²⁴ Bu örneklerin bir kısmı için bk. Tirmizî “Tahare” 7, 8; “Salat” 26; “Zekat 10”; “Hac” 29; “Talak” 15; “Hudud” 2, “Sıfatu Cehennem” 10.

²⁵ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ayşe Esra Ağırakça Şahyar. *Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti: Metodolojik Anlam ve Yorum* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2011).

4.1. Sıhhat Algısı ve Çarpıtma

Haberin başında kullandığı tüm rivayetlerin *Kütüb-i Sitte*'de geçtiğini ve sahih sayıldığını net bir biçimde ifade eden onedio'nun sosyal mühendislik projesi(!) kapsamında zikrettiği hadislerden biri, "*Dünya öküz ve balığın üzerindedir.*" haberidir. İlgili rivayeti verdikten sonra da aşağıdaki görsel kullanılmıştır:

Haberde geçen tüm rivayetlerin sahih olduğunu söylemek, bir taraftan konu hakkında malumatı bulunmayanları doğrudan manipüle etmenin yanında, *Kütüb-i Sitte* eserlerine karşı güven duygusu besleyen insanların da ilgisini çekmeyi hedeflemektedir. Ancak aşağıda görüleceği üzere kullandığı diğer rivayetlerde -bazen yanlış bile olsa- kaynak gösteren onedio ekibi, bu rivayet için herhangi bir kaynak dahi göstermemiştir. Zira söz konusu bu rivayet *Kütüb-i Sitte*'nin hiçbir eserinde yer almamaktadır. Bunun dışında hiçbir hadis kaynağında tercümesi "*Dünya öküz ve balığın üzerindedir*" şeklinde yapılabilecek bir metin yoktur. Onedio ekibi muhtemelen metnin aslına erişmeden son yüzyılda Türkiye coğrafyasında meşhur bazı eserlerde yer alan,

İbn-i Abbas (r.a.) gibi zâtlara isnad edilen sahih bir rivayet var ki, Resul-i Ekrem Aleyhissalâtu Vesselâm'dan sormuşlar: "Dünya ne üstündedir?" Ferman etmiş: "عَلَى الثَّوْرِ وَالْحَوْتِ" bir rivayette bir defa, "عَلَى الثَّوْرِ" demiş, diğer defada "عَلَى الْحَوْتِ" demiştir.

ifadesinden²⁶ hareketle bu nakli sahih bir hadismişi gibi aktarmıştır. Oysaki bu bilginin geçtiği kaynaklarda eserin müellifi çalışmasında kullandığı hadisleri manen rivayet ettiğini açıkça belirtmiştir.²⁷ O halde hadis külliyatında, "*Dünya öküz ve balığın üzerindedir*" şeklinde doğrudan bir metin söz konusu değildir. Bu ibareye en yakın nakil İbn Kesîr'in *Tefsîr*'inde geçmektedir. İbare şöyledir:

²⁶ Said Nursî, *Lemalar* (İstanbul: Sözler Neşriyat, 2003), 14. Lema.

²⁷ Yazarın kendi ibaresi şöyledir: "Şu risalede çok ehâdis-i şerife nakletmişim. Yanımda kütüb-ü hadisiye bulunmuyor. Yazdığım hadislerin lâfzında yanlışım varsa, ya tashih edilsin, veyahut 'hadis-i bilmânâdır' denilsin." Said Nursî, *Mektubat* (İstanbul: Sözler Neşriyat, 2003), 19. Mektup.

إن على ظهر هذا الحوت صخرة سمكها كغلظ السموات والأرض، وعلى ظهرها ثور له أربعون ألف قرن...

İbn Kesîr bu ibarenin hadis değil, isrâiliyattan bir aktarım olduğu belirtilmiştir.²⁸ Bununla birlikte metin dizilimi açısından çok farklı; fakat bu konuya bir yönüyle delil olabilecek bazı hadisler de mevcuttur. Bunlardan en bilineni Hâkim en-Neysâbûrî'nin *Müstedek*'inde geçmektedir. Bu uzunca rivayet başta *Müstedrek* üzerinde *Telhis* kaleme alan Zehebî tarafından münker kabul edilmiş; birçok âlim de hadis kabul kriterleri noktasında bu nakli kayda değer bulmamışlardır.²⁹

Bu minvalde kullanılabilir bir diğer rivayet ise dünyanın öküzün üzerinde yer aldığı ve onun hareket etmesiyle Dünya'nın da sallandığını aktaran,

إِنَّ الْأَرْضَ عَلَى صَخْرَةٍ وَالصَّخْرَةُ عَلَى قَرْنِ ثَوْرٍ فَإِذَا حَرَّكَ الثَّوْرُ قَرْنَهُ تَحَرَّكَتِ الصَّخْرَةُ فَتَحَرَّكَتِ الْأَرْضُ

nakildir. Bu rivayet de asılsız ve uydurma kabul edilmiştir.³⁰

Onedio'nun ilgili haberinde yer bulan ve bu başlık altında değinilmesi gereken diğer rivayet ise Ebû Dâvud'un *Sünen* isimli eserinde geçen ve haber sahibi tarafından, "*Hac veya umre veya Allah yolunda cihat maksatları dışında gemiye binme. Zira denizin altında ateş, ateşin altında da deniz vardır.*" (Ebu Davud, Cihad 90) şeklinde çevrilen hadistir. Haberde aşağıdaki görsel kullanılmıştır.

²⁸ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Riyad: Dâru't-Tîbe, 1999), 8/185; İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn, *el-Menârü'l-münîf fi's-sahîh ve'd-da'îf* (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1970), 78; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-aḥbâri'l-mevzû'a* (Beirut: Dâru'l-Emâne, ts.),450; Muhammed b. Muhammed Ebû Şühbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevzûât fi kütübi't-tefsîr* (b.y.: Mektebetü's-Sünne, 1431), 305.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/636; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl* (Dimeşk: Müessesetu'r-Risâle, 1430/2009) 1/50; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 8/131. Ebü'l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed et-Trablusî el-Kavukcî, *el-Lü'lü'ü'l-mercû' fî mâ lâ asle lehü ev bi-aslihî mevzû'*, thk: Fevâz Ahmed (Beirut: y.y, 1415), 52.

³⁰ "Yeryüzü kayalıkların, kayalıklar da öküzün boynuzu üzerindedir. Öküz boynuzunu oynatacak şekilde hareket ettiğinde kayalıklar hareket eder. Böyle olunca yeryüzü de hareket eder." Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, 450.

Hadisin çevirisini doğru sunduğu görülen onedio ekibi, rivayetin kaynağını ise yanlış vermiştir. Zira bu rivayet Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde geçmekle birlikte 90. babda değil 9. babda yer almaktadır. Ebû Dâvud öncesi bazı kaynaklarda da mevcuttur.³¹ Hadisin hükmü ise ulema nezdinde sıhhat bakımından zayıftır. Zira hadisin senedinde kopukluk mevcuttur.³²

Tüm bunların yanında her iki rivayetin zayıflığı bir kenara bazı izahları da yapılmıştır. Buna göre kimi yorumlamalarda öküz/نور ile balık/حوت görevli meleklerin isimleridir, hayvanlar değildir.³³ İkincisi; bu hayvanlar üzerinden temsil ettikleri iş kolları kastedilmiştir. Zira öküzün tarımı, balığın ise hayvancılık ve suyun önemini vurgulaması muhtemeldir. Arapçada bu tür kullanımlar mevcuttur.³⁴ Yine rivayette geçen bu aktarımı öküz ve balık burcuna hamledenler de mevcuttur.³⁵

Gemiye binilmemesini bildiren diğer hadise gelindiğinde ise gemilerin o dönemde yeteri kadar emniyetli olmama ihtimali ifade edilmiştir. Bu hadisin başkaca tariklerinde,

مَنْ رَكِبَ الْبَحْرَ حِينَ يَرْتَجَّ فَلَا ذِمَّةَ لَهُ

"Her kim dalgalı olduğu sırada gemiye binerse onun garantisizdir."³⁶ ayrıntısı mevcuttur.

Onedio ilgili rivayetlerin sıhhat açısından durumlarına değinmemiştir. rçeği gizlemiş, (yalanlarını vs.) meşrulaştırmaya çalışmış, rivayet metinlerinin makul izahları

³¹ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Musannef* (Lübnan: Dâru't-Tâc, 1989), 4/213; Ebû Osmân Saîd b. Mansûr, *Sünen* (Hind: Dâru's-Selefiyye, 1982), 2/186.

³² İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât* (Riyad: Dâru's-Samî'î,1994), 396; Nâsirüddin el-Elbânî, *Da'ifu Ebî Dâvud* (Kuveyt: Müessesetü Ğurâs, 1423), 2/299.

³³ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-Habâ'ik fi Ahbâri'l-Melâik*, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985), 113-114.

³⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Garîbu'l-hadîs* (Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1397), 2/290.

³⁵ Bu görüş Kâtip Çelebi'ye izafe edilir. "Bekir Karlığa, Cihâna Tutulan Ayna ya da Kâtip Çelebi'nin Kâinat Tasarımı", *Doğumunun 400. Yıl Dönümünde Kâtip Çelebi* (Ankara 2009), 74 (57-86).

³⁶ Ebü'l-Fazl Zeynüddîn el-İrâkî, *Tahrîcu ehâdisu İhyâi ulûmi'd-dîn* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1987), 2/1046.

yapılabilecekken bunları ifade etmeyerek meseleyi çarpıtmıştır. Burada paylaşılan görsele de değinmek gerekir. Zira fotoğraftan hareketle Hz. Peygamber devrinde gemiler sanki bu şekilde muhkem ve mükemmelmış izlenimi uyandırılmış; okuyucular dolaylı biçimde manipüle etmiştir. Son tahlilde zihinlerde bilime uzak ve teknolojiye karşı bir peygamber tasavvuru çizilmeye çalışarak ciddi bir algı yönetimi gerçekleştirmiştir.

4.2. Metni Bağlamından Koparma ve Cımbızlama

Onedio şaşırmanızı umduğu hadislerden biri olarak şu rivayeti verir:

“Sıcaklığın şiddeti, cehennem nefes almasından ileri gelir.”

Hadisin kaynaklarını da Buharî, “Mevâkît” 9; Müslim, “Mesâcid” 185, 186, 187 diye zikreder. Bu şekilde aktarımda bulunduktan sonra aşağıdaki görseli paylaşır.

Böylesi bir görselin, hadisin mefhumu ve bağlamı ile bir irtibatının olmadığı söylenmelidir. Zira mezkûr rivayet eksik aktarılmıştır. Rivayetin baş kısmında yer alan bazı ayrıntılar metinden çıkarıldığında geriye kalan “sıcaklığın şiddeti” farklı bir anlam yüklenecek şekilde görselle desteklenmiştir. Oysaki bu rivayette, kadınlarla alakalı hiçbir durumdan bahsedilmemektedir. Aksine öğle namazının havanın çok sıcak olduğu günlerde serinliğe bırakılması anlatılmaktadır. Hadisin birbirine benzer birçok nakli mevcuttur. Bunlardan biri şu şekildedir:

“إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ. فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ قَبِيحِ جَهَنَّمَ.”

“Sıcak arttığı zaman; (öğle) namazımı serinliğe erteleyin. Çünkü sıcağın şiddeti, cehennem fokurdamasındandır.”

Görüldüğü üzere hadiste kastedilen çok açık iken, onedio öncelikle hadisin anlamını açığa çıkaran ilk kısmını keserek meseleyi bağlamından koparmış, ardından zikrettiği kısmı da tamamen farklı bir manaya sokmuştur. Aslında ilgili görseli kullanmasa okuyucuların

aklına muhtemelen gerçek anlamıyla güneş sıcaklığı gelecektir. Hadisin baş kısmı olmadığı için anlamlandıramasa dahi en azından yanlış bir mana yüklemeyecektir. Ancak hadisin altına bu görsel eklenerek kasıtlı bir şekilde rivayetin bölündüğü ve zihinlerin yanlış yöne kanalize edildiği anlaşılmaktadır. İlk iki rivayet ile birlikte düşünüldüğünde; bilim, teknoloji ve kadın düşmanı bir peygamber portresi sunmak hedeflenmiştir. Kaynak olarak bakıldığında ise “Müslim Mesâcid 187” şeklinde verilen yerde ilgili rivayet yoktur. Bu hadis; “Mesâcid” bölümü’nün 180-186 arasındadır. Haber editörünün -diğer örneklerde daha net görüleceği üzere- aslî kaynaklara bakmadığı izlenimi uyanmaktadır.

4.3. Görsel Unsurlar-Tahrif ile Algı Yönetimi

Onedio’nun ilgili haberinde kullandığı rivayet, kertenkelelerin öldürülmesine dairdir.

Site hadisi şu şekilde verir:

“Her kim kertenkeleyi ilk vuruşta öldürürse ona şu ve şu kadar sevap vardır. Ve her kim onu ikinci vuruşta öldürürse, birinciden az olmamak üzere ona şu ve şu kadar sevap vardır ve her kim onu üçüncü vuruşta öldürürse, ona da ikinciden az olmamak üzere şu ve şu kadar sevap vardır.”

Rivayeti takiben şu görsel kullanılmıştır:

Bu rivayet özelinde haberin editörünün meseleyi kaynağa dayalı izahların ötesinde; kusurlu bilgiler ve yanlış çeviriler üzerinden ele aldığını söylemek hata olmaz. Şöyle ki kendisinin, “*Ve her kim onu ikinci vuruşta öldürürse, birinciden az olmamak üzere ona şu ve şu kadar sevap vardır.*” şeklinde tercüme ederek verdiği kısmın orijinali,

وَمَنْ قَتَلَهَا فِي الضَّرْبَةِ الثَّانِيَةِ فَلَهُ كَذَا وَكَذَا حَسَنَةً أَذْنَى مِنَ الْأَوَّلِ³⁷

şeklindedir. Anlam, “*Kim de onu ikinci vuruşta öldürürse ona birinciden aşağı olmak üzere şu ve şu kadar sevap vardır*” diye tercüme edilmelidir. Onedio ekibi burada anlamı tam olarak ters vermiştir. Bu ayrıntı ise doğru manayı yakalama adına çok önemlidir.

³⁷ Ebu Davud, “Edeb” 176. Benzer bir versiyon için bk. Müslim, “Selam” 148.

Metinde böylesi bir tahrifata girişen editör kullandığı görselle de okuyucuyu doğrudan yönlendirme çabasına girişmiştir. Görseldeki kertenkele, “Oscar Çöllerde” isimli bir çizgi film karakteridir. Bu tür; gecko tarzı, çıkardığı ilginç ve hoş seslerle bilinen en zararsız kertenkele türlerinden biridir.³⁸ Buradan anlaşılacağı üzere mezkûr rivayetten hareketle onedio, zararsız bir hayvanın sebepsiz yere öldürülebileceğine dair rivayetlerde malumatın olduğu izlenimi vermektedir. Bu ise okuyucuların akıllarında farklı bir peygamber ve hadis algısı oluşturabilecek bir tutumdur. Oysaki gerek rivayetin metninden gerekse metin üzerinden yapılacak yorumlamalar ışığında selef ulemâ eliyle ve modern çalışmalarda değerlendirmeler yapılmıştır.³⁹

Öncelikle hadiste bahsi geçen hayvan küçüğüne, (وزغة); büyüğüne, (سامة أبرص) denilen zehirli/zararlı bir kertenkele türüdür.⁴⁰ İkincisi; Hz. Peygamber’in bazı hayvanların öldürülmesine dair yönlendirmelerinde temel prensibin insana zarar verme ihtimali olduğu görülür. Bu ihtimal bulunmadığı durumlarda onlar dahi öldürülemez.⁴¹ Öldürmenin ötesinde sebepsiz yere bir kuşun yuvasının dahi bozulmaması gerekir.⁴² Bir kediyi ölüme terk eden kişi cezalandırılmayı hak eder.⁴³ Dolayısıyla konuya ilişkin bütüncül bir bakış gerçekleştirildiğinde zehirli kertenkelelerin zarar verme durumundan öldürülebileceği anlaşılmaktadır. Örneğin uyumakta olan bir bebeği ısırarak üzere bekleyen bir kertenkeleyi başka bir yol kalmadığında öldürmek buna örnek verilebilir. Zira bir canı kurtarmak bütün bir insanlığı kurtarmak gibidir.⁴⁴ Yani hadiste geçen emir sigası doğrudan bir emir değil ruhsatı ifade eder. Çünkü Arap dilinde emir; ruhsat, nedb, ibaha, gözdağı, meydan okuma gibi birçok anlamlara gelebilir.⁴⁵ Basit bir örnek verilecek olursa “صَلُّوا فِي رَحَالِكُمْ” yani

³⁸ Bu kertenkele türü için bk. Muhammad Sharif Khan, “Geckos Geckos Geckos”. (Erişim 1 Eylül 2023).

³⁹ Hüseyin Akyüz, “Kertenkelenin Öldürülmesi ile İlgili Hadislerin Tahlil ve Tenkidi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (2013), 173-214; Veysel Özdemir, “Acelecî Hadis Yorumu ve Bunun Doğurduğu Sakıncalar” *Academic Knowledge* 2/1 (2019), 1-15; Yavuz Köktaş, *Modern Zamanlarda Hadisi Savunmak* (İstanbul: Ensar, 2017), 349-350.

⁴⁰ Ebû't-Tâhir Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 613.

⁴¹ Mâlik b. Enes, *Muvatta* (Mısır: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, t.s.), “Hac” 792.

⁴² Ebû Dâvud, “Cihad” 122. Konuya dair detaylı bilgi için bk. Murat Sarıçık, “Kültürümüzde Kuş Yuvasına ve Yavrusuna Dokunmama Konusunda Birkaç Örnek”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2001), 17-34.

⁴³ Buhari, “Edeb” 18, 27; Müslim, “Fezail” 65.

⁴⁴ Mâide 5/120.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî, *el-Mahsûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 167-183; Râfi' b. Tâhâ el-'Ânî, *el-Emru 'inde'l-usûliyyîn* (Dımaşk: Daru'l-Mahabbe, 2006); Ayrıntılı bilgi için bk. Zülfikar Durmuş, “Kur'an-ı Kerim'de İbaha İfade Eden Emir Siygalarının Çeviri Problemi”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2010), 1-21.

“*Namazı bineklerinizde/evlerinizde kılın*” hadisi⁴⁶ emir kipiyle gelmiştir. Buradan hareketle güzel havada ve tehlikeden emin ortamda bile binek üzerinde namaz kılmanın zorunlu sayılması sonucu çıkarılamaz. Benzer bir durum kertenkelenin öldürülmesine dair bu rivayette de bulunmaktadır. Son tahlilde bu zehirli kertenkele türü ancak insana zarar verme ihtimalinde öldürülebilir.

Hadiste bir, iki ve üç sefer deneyerek öldürmenin de sevap olduğu noktasındaki ifade ise doğru değerlendirme yapılmadığında yanlış anlaşılmaya çok müsaittir. Onedio yukarıda ifade edildiği üzere ilgili kısmı “*Ve her kim onu ikinci vuruşta öldürürse, birinciden az olmamak üzere ona şu ve şu kadar sevap vardır.*” şeklinde tercüme etmiştir. Oysaki asıl anlam “*az olmak üzere*” şeklindedir. Doğru tercüme yapılmadığında doğru sonuca da ulaşamaz. Burada kastedilen husus hayvanın saldırması ihtimalinde mümkün olan en kısa sürede ve imkân dâhilindeyse ilk seferde öldürülmesidir. Yani hayvana eziyet çektirilmemesi, yakalayıp işkence edilmemesidir. Eğer ilkinde başarısız oldu ve hayvan da saldırmaya meylettise ikinci ve üçüncü seferde -yani en kısa sürede- öldürülmelidir.⁴⁷ İlk seferde öldürmenin hayvana işkence çektirmeme adına en kısa yol olması sebebiyle en faziletli diye nitelenmesi, ikinci ve üçüncünün ise daha az faziletli sayılması bu yüzdendir. Ancak onedio'nun verdiği çeviri metni üzerinden bakıldığında akıllara, kertenkeleyi öldürmenin her halükarda gerekli ve sevap bir iş olduğu ihtimali gelebilecektir.

4.4. Çarpıtma ve Aşırma

Onedionun, gerçekleştirmek istediği algı operasyonu çerçevesinde okuyucuya sunduğu bir diğer rivayet ise Allah'ın baldırını açması rivayetidir. Haber editörü hadisi:

“*Allah ahirette Peygamberlere kimliğini kanıtlamak için bacağını açıp baldırını gösterir.*” Müslim, İman 302; Buhari, 97/24,10/29; Hanbel, III/1

şeklinde tercüme edip kaynağını belirtmiş ve altında da şöyle bir görsel paylaşmıştır:

⁴⁶ İbn Mâce, “İkâmetü's-salât” 35.

⁴⁷ Ebû Osman 'Amr el-Câhız, *Kitâbu'l-Hayevân*, thk: Abdusselâm M. Hârûn (Kahire: Mektebetu Mustafa el-Bâbî, 1385/1965), 290.

Bu rivayet akademik anlamda daha önce çalışılmıştır.⁴⁸ Rivayetin farklı metinleri bulunmakla birlikte en çok bilinen metnin çevirisi:

“(Kıyamet vakti) Rabbimiz kendi baldırından açar. Hemen O’na tüm erkek ve kadın müimin secde eder. Yalnız dünyada gösteriş ve insanlara duyurmak için secde edenler (secdesiz) kalır. Aslında bunlar da secde etmeye giderler, fakat onun sırtı tek bir tabakaya döner” şeklindedir.⁴⁹

“Rabbimiz kendi baldırından açar/يُكشِفُ رَبَّنَا عَنْ سَاقِهِ” tabirinin bir başka türevi Kur’ân-ı Kerim’de de yer almaktadır. Kalem Sûresi’nin 42. ayeti şu şekildedir:

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ

“O baldırın açıldığı gün gelip de secdeye çağrıldıklarında bunu yapamazlar.”

Onedio rivayetin geçtiği kaynakları verirken “Buhari, 97/24,10/29; Hanbel, III/1” gibi hadis gösteriminde kullanılmayan tarzda bir atıf yapmış ve kullandığı hadislere kendisinin ulaşmadığı, onları başka yerlerden temin ettiği izlenimi uyandırmıştır. Zira aynı hadisin yine bir başka internet sayfasında onedio’dan yaklaşık 4 sene önce değerlendirildiği ve birebir aynı kaynaklandırmanın ve hadis tercümesinin yapıldığı görülmektedir.⁵⁰ Onedio’nun benzer bir kullanımın Kur’ân-ı Kerim’de de olduğunu dile getirmesi, rivayetin kaynaklarını ilmî usule uygun bir biçimde vermesi, kullandığı görsel üzerinden rivayette bir anlaşmazlık bulunduğu izlenimi oluşturmaması yine sitenin bu haberde zımnen ifade ettiği tarafsızlık prensibine daha uygun olabilirdi.

⁴⁸ Vedat Bostan, “Bir Hadisin Rivayeti Üzerine Bir İnceleme (Rabbimiz Baldırını Açar, Her Mü’min Erkek ve Her Mü’min Kadın Ona Secde Eder)”, Prof. Dr. Fuat Sezgin’in Aziz Hatırasına II. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Gelenek ve Bilgi Bütünlüğü Sempozyumu Bildiri Kitabı, (2019), 486, vd.

⁴⁹ Buhârî, “Tefsîru Sure-i Kalem” 2; Müslim, “Fiten” 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/166. Rivayetin tüm tarikleri için bk. Bostan, *Bir Hadisin Rivayeti*, 488-494.

⁵⁰ <https://sorularlailamiyet.com/mutesabih-hadisler-hakkinda-bilgi-verir-misiniz-bacagini-acip-baldirini-gosterir-ressamlar-bulut>

Haber editörü, bu dış unsurlar yanında her dilde olduğu gibi Arapçada da bulunan mecaz, kinaye istiare gibi dil sanatlarını göz ardı etmektedir. Zira gerek mezkûr ayet-i kerimeye gerekse konuya ilişkin hadislere bakıldığında burada bir mecazın varlığı ilk dönem hadis şerhlerinde ve tefsirlerde dile getirilmiştir. Buna göre baldırın açılması; sıkıntı ve şiddet anında gözükken Allah'ın kudreti, işlerin zorlaşması, gerçeğin ortaya çıkması, yaratıcı ile yaratılan arasındaki perdelerin kalkması, ilâhî nurun tecellisi, Allah'ın müminlere rahmetini, kafirlere de azabını göstermesi⁵¹ gibi anlamlara gelmektedir.

4.5. Hadisleri İtibarsızlaştırma

Onedio araştırmaya konu edilen haberinin ana başlığını **“Deve idrarı için”** şeklinde oluşturmuştur. Bu nakil, Uranîler hadisi diye meşhur olmuştur ve özellikle de son dönemlerde daha fazla tartışılmakta olan bir meseledir. Sitenin ilgili rivayetin tercümesini şu şekilde yaptığı görülmektedir:

“Ureyne ve Ukeyle kabilelerinden bir grup Medine'ye gelerek Müslüman oldular. Medine'nin havası onlara dokununca Peygamber onlara deve idrarını içmelerini öğütledi.” Rivayeti takiben şu görsel kullanılmıştır.

Bu hadisin kaynağı **“Buhari Tıp 5/1, Hanbel, 3/107,163”** şeklinde zikredilmiştir. Bu kaynak gösterimi izah gerektirmektedir. Zira tıpkı yukarıda olduğu gibi onedio hadisin çevirisini ve kaynak gösterimini yine bir başka siteden almıştır. Onedio'nun haberinden

⁵¹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *A'lâmu'l-hadîs* (Suud: Câmîatü 'Ümmü'l-Kurâ, 1988), 3/1930-1934; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1981), 18/163-164; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahihi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 8/664-665; Ebû Muhammed Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî fi şerhi Şahihi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 19/257-258.

yaklaşık 3 sene önce bir sitede yer alan haberi doğrudan kullanmıştır.⁵² İşin ilginç tarafı bu alıntılama da birçok açık hatanın bulunmasıdır.

Birincisi; kabilelerden birinin adı “Ukeyle” değil “Ukl”dür.

İkincisi; “Ukl ve Ureyne” olduğu net değildir. Rivayetlerin bir kısmında sadece “Ukl” bir kısmında ise “Ukl veya Ureyne”dir.

Üçüncüsü; bu gelenlerin Müslümanlığı seçtiğine dair bilgi hadise ait tariklerin çoğunda mevcut değildir.⁵³ Bu bağlamda hadisi onedio’ dan önce gündeme alan internet sitesi konuya dair bilgileri yanlış ya da eksik vermiş, onedio da herhangi bir araştırma yapma ihtiyacı hissetmediğinden olduğu gibi hatayı devam ettirmiştir. Bu bir yönüyle anlaşılabilir. Zira hadisin bu yanlış çevirisi onedio’nun zaten işine gelmektedir. Ancak bu rivayeti haberleştiren ilk site ilgili rivayetin devamında mevcut olan:

“Adamlar develeri dağıttılar ve çobanı da öldürdüler. Peygamber onları yakalattı, ellerini ve ayaklarını kesti, gözlerini oydu, çölde susuz ölüme terk etti. Biz onlara su vermek isteyince, Peygamber bizi engelledi.”

şeklindeki kısmını tam haliyle vermeye çalışmıştır. İşte burada onedio ciddi bir algı operasyonu gerçekleştirerek hadisin bu kısmını kesmiştir. Zira burada bahse konu kabile mensuplarının bir Müslümanı öldürmelerinden ötürü kendilerinin de öldürüldüğü bilgisi yer almaktadır. Dolayısıyla -velev ki Müslüman iseler bile- başka bir Müslümanı haksız yere öldürmüşler ve irtidât etmişlerdir.⁵⁴

Burada çok yönlü algı bir yönetimi vardır. Bunlardan ilki onedio Hz. Peygamber’in sözel olarak deve idrarını içmeyi tavsiye ettiği tarikler son derece azken bunu Buharî ile irtibatlandırarak mefhumu saptırmıştır. Akıllara gelebilecek şu itiraz da burada cevaplanmalıdır: “Hz. Peygamber ister sahabenin bildirmesiyle fiili olarak, isterse sözel bir biçimde ifade etsin. Bu ikisi arasında fark yoktur.” Şurası bilinmelidir ki bir kişiye ait sözel ifadeler dilde ve usulde fiillerden önce gelir.⁵⁵ Yani bir sahabenin Hz. Peygamber ile ilgili bir anlatımı Hz. Peygamber’in kendi sözüyle eşdeğer tutulamaz. Onedio bunu gizlemek için

⁵² <https://sorularlailamiyet.com/bir-hadisde-hastalik-icin-deve-sidiginin-icilmesi-tavsiye-edilmekte-ve-cobanlari-oldurenlerin-0>

⁵³ Onların imanına dair bilgi, Buharî’nin mütâbeât tarzı rivayetlerinden birinde tabiûndan Ebû Kılâbe’ye nispet edilmiştir. Aynı hadis Ebû Dâvud’da geçmesine rağmen Müslüman olduklarına dair bilgi orada yoktur. Dolayısıyla bu bilgide hatanın varlığı ihtimaline değinilmiştir. Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed el-Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî* (Mısır: Matbaatü’l-Kübrâ, 1323), 1/300-301.

⁵⁴ Buhârî, “Muhâribîn” 15.

⁵⁵ Ebu’l-Vefâ, Ali b. Ukayl, *el-Vâdih fi usûli’l-fıkh* (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1999), 4/166.

sözün failini saptırmıştır. İkinci olarak da Buhârî’de geçen hadisin bazı versiyonlarında sadece ilgili kişilere Hz. Peygamber’in “müsaade ettiği” belirtilirken,⁵⁶ sanki tüm Müslümanlara bunu emrettiği iması oluşturulmuştur. Rivayetin son kısmını zikretmeyerek, kabile mensuplarının bu yöntemi kullandıktan sonra rahatladıklarını, buna rağmen çobanı öldürdüklerini gizleyerek tam bir sosyal mühendislik örneği sergilemişlerdir. Hadisin metni üzerinden kurguladıkları bu senaryoyu tam da destekleyecek şekilde yukarıda verilen resmi koyup Hz. Peygamber’in bunu görseldeki gibi kullanmayı tavsiye ettiği imajı çizilmiştir. Böylece onedio olayı iyice tiksindirici hale getirerek okuyucuyu doğrudan yönlendirmeye çalışmıştır.

Öncelikle konuya dair hadisin tam hali şu şekildedir.

“Ukl veya Ureyne kabilesinden bir grup Medine’ye vardılar. Medine’nin havası onlara ağır geldiğinden rahatsızlandılar ve burada kalmak istemediler. Allah Resûlü (s.a.v.) rahatsızlıklarının geçmesi adına develerin idrarlarından ve sütlerinden içmelerini tavsiye etti. Onlar, iyileşince develerin çobanını öldürdüler ve hayvanları güdüp kaçırdılar. Ertesi günün ilk vakitlerinde onların bu yaptıklarının haberi Allah Resûlü’ne ulaştı. Hz. Peygamber, arkalarından bir grup asker gönderdi. Güneş yükseldiğinde, adamlar yakalanıp Hz. Peygamber’e getirildi. Allah Resûlü, onların (kısas cezası olarak) elleriyle ayaklarının kesilip gözlerinin oyularak Harre’ye atılmalarını emretti. Onlar su istiyorlardı, fakat onlara su verilmedi.”⁵⁷

Bu meselenin doğru anlaşılması adına -kanaatimizce- 5 temel soru cümlesinin altının doldurulması gerekmektedir.

a- Karşı çıkılan durum -tam olarak- nedir?

Bu hadisi kabulde zorlanan bir kişi için balina kusmuğu/ambergris ile yapılan parfümün⁵⁸ insanlar tarafından sırf zevk için kullanılması da aynı sorunu ortaya koymakta mıdır? Keza zooterapi kapsamında; disosiyatif bozukluk ve stres atımında köpeklerin,

⁵⁶ Buhârî, “Zekat” 68.

⁵⁷ Bazı tarikleri için bk. Buhârî, “Vudû” 66, “Zekât” 68; Müslim, “Kasâme” 9-11; Ebu Dâvud, “Hudûd” 3; Tirmizî, “Tahâret” 55.

⁵⁸ T.M. Srinivasan “Historical Note: Ambergris in Perfumery in the Past and Present Indian Context and the Western World”, *Indian Journal of History of Science* 50/2 (Haziran 2015).

otistizm için atlar ve yunusların, alzheimer tedavisinde balıkların yardımcı tedavi şeklinde kullanılması⁵⁹ rahatsız edici midir?

b- İdrar ve dışkının tüketilmesi son derece iğrenç mi gelmektedir?

“Bir önceki soruya cevap mahiyetinde verilen ambergris ile yapılan parfümde ya da psikolojik bazı rahatsızlıklarda hayvanların kullanımında onların idrarlarının içilmesi söz konusu değildir. Rivayette ise deve idrarının içilmesi anlatılmaktadır.” denilecek olursa bu durumda şöyle bir soru akıllara gelebilir:

Endonezya’da yaşayan palmye misk kedisinin yeyip dışkıladığı kahve çekirdeklerinden üretilen “Kopi luwak” ya da fil dışkısından ayıklanarak kullanılan “Black ivory” kahveleri sadece keyfi bir beslenme unsurudur.⁶⁰ Tedavi amaçlı bakıldığında özellikle fil idrar ve dışkıları üzerinde yapılan modern araştırmalarda belli şartlar sağlandığında bunların bazı rahatsızlıklara iyi geldiği ortaya konulmuştur.⁶¹ Gerek Kopi luwak ve Black Ivory kahvelerinin içilmesinde gerekse fil idrarının tedavide kullanılmasında da aynı karşı duruş var mıdır?

c- “Yukarıda bahsedilen tüm ürünler belli bir işlemde geçirilip kullanılmaktadır. Hadislere göre ise deve idrarının doğrudan tüketildiğini mi düşünülmemektedir?”

Bu ifade -kanaatimizce- meselenin doğru anlaşılmasında en belirleyici kısımdır. Hz. Peygamber’in deve idrarının ne şekilde kullanılacağına dair yönlendirmesinin rivayette doğrudan geçmemesi boş bir alan bırakmış ve burası istenildiği gibi doldurulmaya çalışılmıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere rivayetin metnini ve hükmünü çarpıtarak veren onedio kullandığı görselle de Hz. Peygamber’in deve idrarını doğrudan tüketmeyi “emrettiği” izlenimi oluşturmuştur.

O devirde herkes bu tedavi yönteminin nasıl kullanıldığını bildiği için Hz. Peygamber herhangi bir açıklama yapmamış gözükmektedir. Ancak rivayetin farklı tariklerine bakıldığında bile net ipuçları dikkat çekmektedir. Zira hadisenin uzunca anlatıldığı çoğu versiyonunda Allah Resûlü’nün deve idrarının süt ile tüketilmesini ifade ettiği görülür.⁶² Sonradan kaleme alınan ilk dönem tıp kitaplarına bakıldığında da deve

⁵⁹ Arzu Çakıcı, Mehmet Kök, “Hayvan Destekli Tedavi”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* ; 12/1 (2020), 120-122, 124-125. (117-130).

⁶⁰ Yasemin Şefika Küçükata, Hasan Yetim, “Bazı Fermente Kahveler Ve Helallik Durumları: Kopi Luwak Ve Black Ivory”, *Helal ve Etik Araşt. Dergisi* 3/1 (2021), 10. (1-18).

⁶¹ Jean-Marc Dubost, ..., “Zootherapeutic Uses Of Animals Excreta: The Case Of Elephant Dung And Urine Use In Sayaboury Province, Laos”, *Ethnobiology Ethnomedicine* 17/62 (2021), 14.

⁶² Bir örnek için bk. Buhârî, “Vudû”, 66.

idrarının tedavi amaçlı ne şekilde kullanılması gerektiği açıklanmıştır. Örneğin; İbn Sîna *el-Kanun fi't-tıbb'* da deve de dâhil olmak üzere birçok canlının idrarı üzerinden nasıl sonuçlar aldığını ve nasıl kullanılması gerektiğini ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır.⁶³ Bunun dışında el-Yehûdî (v.?), Antakî (ö. 1008/1599) ve Kemâlüddîn Demîrî (ö. 808/1405) gibi tabipler de deve idrarının belli terkipler içerisinde bazı hastalıklara iyi geldiğini ifade etmişlerdir.⁶⁴

Neticede, Hz. Peygamber elbette bu tedavinin belli bir terkip halinde o devirde bilinen usulüyle kullanılmasını tavsiye etmiştir.

d- Bu tedavi Hz. Peygamber'in Nebevî üslubuna uymamakta mıdır?

Burada unutulmaması gereken ve onedio'nun da -kanaatimizce kasıtlı biçimde-sunduğu şey bağlayıcılık açısından Hz. Peygamber'in fiilleri noktasında meseleye yaklaşılmasıdır. Rivayet kaynaklarında Hz. Peygamber'in deve idrarını bizzat kendisinin tedavi amacıyla kullandığına ya da ashabına bunu kullanmalarını istediğine dair sahih bir bilgi mevcut değildir. Bu olayda kuvvetle muhtemel gayr-i müslim ve Medine dışından bir grubun rahatsızlığı üzerine Hz. Peygamber bu tedavi yöntemini sunmuştur. İlgili hadise Hz. Peygamber'e gelen kişilerin mezkûr tedaviyi bildikleri ihtimalini akıllara getirmektedir. Zira hasta kişilerin önerilen tedavi sebebiyle Hz. Peygamber'e itirazda bulunmamaları ve sonrasında rahatlamaları bunu gösterir. Dolayısıyla böylesi bir tedavi vahiy kaynaklı bir tedavi olmayıp geleneksel bir uygulamadır.⁶⁵

Hz. Peygamber'in söz fiil ve takrirlerinin hepsini bağlayıcılık açısından aynı derecede görmek çok sağlıklı sonuçlar doğurmayabilir. Allah'ın peygamberi vazifesinin yanında; ordu komutanı, devlet başkanı, müftü, aile reisi ve en nihayetinde bir beşer olması hasebiyle ondan gelen hadislerin hüküm itibarıyla hangi kategoride değerlendirileceği iyi belirlenmelidir. Bu mesele özelinde bakıldığında da ilgili tedavinin tatbikini Hz. Peygamber'in ümmetine zorunlu kıldığını düşünmek yerinde olmaz. O kendi devrinde kullanılagelen ve faydaları gözlenen bir yöntemi sadece tavsiye etmiştir. Zaten Hz. Peygamber sonrası mezheplerin

⁶³ Tokadî Mustafa Efendi, *Tahbîzü'l-Mathûn el-Kânûn Fi't-Tıbb Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 2/215-218. Bu kısımda diğer canlıların ve hatta insan idrarlarının tedavide kullanımına dair örnekler vardır ve elbette bunların fikhî durumu da tartışılmıştır. Bk. Rabia Zahide Temiz, "Rivayetler Çerçevesinde Bebek İdrarının Cinsiyet Odaklı Farklılığı Meselesi, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2021). 877 v.d.

⁶⁴ Ebû Bekr Muhammed er-Râzî, *Kitâbü'l-Hâvî fi't-tıbb* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1422/2002), 2/529-531; Dâvûd b. Ömer el-Antâkî, *Tezkiretü üli'l-elbâb ve'l-câmi' li'l-'acebi'l-'ucâb* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/88; Ebû'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed eş-Şâfiî, *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/31. (naklen: Yürekli, *Deve İdrarı İçilmesi*, 113.

⁶⁵ Adet ibadet arasındaki farkın hadislerdeki tezahürü noktasında bk. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu* (Ankara: Otto, 2020), 111-117.

deve idrarı ile tedaviye nasıl baktıkları incelendiğinde bu durum netleşmektedir. Zira mezhepler içerisinde böylesi bir tedavinin haram olduğunu söyleyenler bulunmuş, müsaade edenlerin büyük bir kısmı ise başka bir tedavi yolu kalmadığında bu yöntemin denenebileceğini belirtmişlerdir. Her şartta bu yöntemin kullanılmasını gerekli gören hiçbir fıkıh âlimi bulunmamaktadır.⁶⁶ Sahih rivayetlere rağmen kimi ulemanın haram hükmünü vermesi, mezkûr yöntemin nasıl tatbik edileceğinin bilinmediği durumlarda asla kullanılmaması ve bağlayıcı olmadığı anlamına gelir.

e-Deve idrarı içmeleri sebebiyle zarar görenler mi olmuştur?

Dünya Sağlık Örgütünün raporlarına göre Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) rahatsızlığının sebebi olarak deve idrarı ve yarasarlar gösterilmiştir. Buradan hareketle deve idrarının zararlı ve bu hadisin de uydurma olduğuna hükmedenler vardır. Oysaki kaynaklarda son derece faydalı birçok ilacın yanlış kullanımı sebebiyle ölümlere bile sebebiyet verdiği bilgileri yer almaktadır. Ancak bu yüzden ilgili ilacı üretime ya da ilaca karşı cephe almak çok tutarlı olmasa gerektir. Dolayısıyla ilerleyen süreçte Müslümanlar içerisinde de bu tedaviyi usulünün dışında ve bağlayıcılık itibarıyla konumundan çıkararak kullananların varlığı, Hz. Peygamber ile irtibatlandırılmaz.

Sonuçta konuya dair hadislerle bakıldığında böyle bir tedavinin Hz. Peygamber devrinde uygulandığı anlaşılmaktadır. Ancak ne Hz. Peygamber zamanında ne de sonraki süreçte bağlayıcı kabul edilmiştir. Günümüzde ise tıpkı filler üzerine yapılan bilimsel çalışmalara benzer şekilde deve idrarı ile tedavinin tıbbi boyutu ele alınmaya başlanmış ve olumlu bir kısım yönleri tespit edilmiştir.⁶⁷ Bu bilimsel çalışmalar geliştirilerek devam etmelidir. Müslüman bireyler de bilimsel bir biçimde ispatı yapılmadan bu tedavi şeklini kullanmamalı ve geçmiş ulemamızın yaptığı gibi bunu bağlayıcı kabul etmemelidirler. Onun yerine bilimsel açıdan dozajı ve usulü belirlenmiş yöntemlere başvurulmalıdır. Böylesi bir yaklaşım bu hadisin varlığını ret değil; aslını arama çabasıdır. Unutulmamalıdır ki bu tedavi, vahye dayanan bir bilgi değil; Hz. Peygamber zamanında mevcut tecrübî bir tatbiktir. Dolayısıyla bir Müslüman Hz. Peygamber devrinde nasıl

⁶⁶ Konuya dair ayrıntılı bilgi için bk. Yürekli, *Deve İdrarı İçilmesi*, 111-113.

⁶⁷ Osama A. Alkhamees, Saud M. Alsanad, "A Review Of The Therapeutic Characteristics Of Camel Urine", *Alkhamees and Alsanad, Afr J Tradit Complement Altern Med.* 14/6 (2017), 120-126; Abdulqader A. Alhaider, vd., "Camel urine inhibits the cytochrome P450 1a1 gene expression through an AhR-dependent mechanism in Hepa 1c1c7 cell line", *Journal of Ethnopharmacology*, 133/1, (2011),184-190; Getachew Alebie, Amha Worku, Seile Yohannes, "Therapeutic Applications of Camel's Milk and Urine against Cancer: Current Development Efforts and Future Perspectives", *Journal of Cancer Science and Therapy*, 9/5(2017), 468-478.

kullanıldığını öğrenmeden bu yöntemi kullanarak zarar gördüyse sorun rivayette değil, yanlış anlaşılmalıdır.

4.6. Tarafsız Görünme ve Aldatma

Onedio tespit ettiği tüm rivayetleri verdikten sonra şu ifadeleri kullanır:

“Ve şimdiii rahatlıyoruz. Buraya kadar Ehli Sünnet inancının kesinlikle doğru kabul ettiği 6 hadis kitabından çeşitli hadisleri okuduk. Kitaptaki hadislere inanmak ya da inanmamak size kalmış. Amaaa bir hadis daha var ki...**“Benden Kuran dışında hiçbir şey yazmayın. Kim benden Kuran dışında bir şey yazmışsa imha etsin.”** Paradoksa hoş geldiniz. Bu hadisler doğru olsa bile onları toplayıp yazmak yasakmış. Peki Hz. Muhammed’in yasağını bilerek çiğneyen hadis aktarıcılarına ne kadar güvenebiliriz?”

Onedio bu cümleleri aktardıktan sonra görselde halk arasında Cübbeli Ahmed diye bilinen Ahmed Mahmud Ünlü’nün bir fotoğrafını kullanmıştır. Bu paragrafı cümle cümle irdelemek yerinde olacaktır.

“Ehli Sünnet inancının kesinlikle doğru kabul ettiği 6 hadis kitabından” ifadesinde çok ciddi bir manipülasyon söz konusudur. Zira onedio’nun kullandığı rivayetlerin tamamı mezkûr eserlerde geçen hadislerden değildir. Ayrıca hiçbir hadis âlimi *Kütüb-i Sitte*’deki tüm rivayetlerin kesinlikle sıhhatine hükmetmemiştir.

“Kitaptaki hadislere inanmak ya da inanmamak size kalmış.” denilerek kendisini tarafsız göstermeye çalışan haber editörü aslında tam aksine sunduğu görsellerle, gizlediği bilgilerle, yanlış malumatlar ve kaynaklarla, itibarsızlaştırarak, saptırma ve cımbızlamada bulunarak son derece taraflı davranmıştır.

“Amaaa bir hadis daha var ki...” cümleleri ile başlayarak naklettiği rivayete gelince ilgili hadis⁶⁸ bahse konu hadis sahihtir. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in hadis yazımına müsaade ettiğine dair nakiller de mevcuttur.⁶⁹

“Paradoksa hoş geldiniz”... Aslına bakılırsa onedio ekibi hadis yazımını emreden ve bunu yasaklayan iki rivayet grubunu vererek aralarındaki zıtlığa işaret etseydi “paradoks” ifadesi kendi yaklaşımlarına göre tutarlı görülebilirdi. Zira en azından İslâm uleması burada bir tearuzun varlığını tespit etmiş ve izahını yapmışlardır. Ancak asıl amaç okuyucuya doğru bilgi ulaştırmaktan öte yanlı ve yanlış malumat sunmak olduğu için konuya dair rivayetlerden sadece biri verilip diğerleri gizlenmiştir.

⁶⁸ Müslim, “Zühd” 72; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/12,21,39.

⁶⁹ Ebû Dâvud, “İlim” 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/162; Dârimî, *Sünen*, 1/429.

Hadislerin yazım emri ya da yasaklanmasına ilişkin gerek nesih gerekse eş zamanlı müsaade ihtimali üzerinden birçok değerlendirme yapılmıştır. İlgili kaynaklarda çok ayrıntılı ve doyurucu cevaplar mevcuttur.⁷⁰ Bu izahları gizlemek, İslâm ümmetinin sanki bu hadisten haberinin olmadığı zannını uyandırmak tam bir toplum mühendisliği çabasıdır.

5. Karşılıklı Etkileşim ve Sonuçları

Yeni nesil algı yönetiminin en önemli özelliklerinden biri karşılıklı etkileşime açıklığıdır. Algıyı yapanla buna maruz kalan, ayrıca kullanıcıların da birbirleri arasında iletişim kanalları yorum, beğeni ve takip yoluyla açıktır. Bu zaviyeden bakıldığında sunulan haberin içeriğini benimseyenler, bunu reddedenler ve tarafsız surette anlamaya çalışanlar arasında ikincil bir algı yönetimi aşaması meydana gelmektedir.

Onedio'nun tetkike açılan bu haberinin altında ciddi bir ikincil tartışma sahasının oluştuğu görülür. Konunun altındaki yorumlarda bir kullanıcı: "Yukarıdaki söylenen hadisleri birçok din adamının ağzından duymuş biri olarak ilk defa duyan birinin bilmediği bir konuda yorum yapmasını gayet ger....çe buluyorum" demiş, hemen ardından başka bir kullanıcı buna karşılık: "Kim ne isterse ona inanır ya da inanmamak istiyorsa terk eder. Genelleme yaparak kimseye böyle ithamlarda bulunmayınız." yorumunu yapmıştır. Her iki yorum da çokça beğeni almıştır. Bu yorumlar içerisinde en fazla beğeni alanlarından biri, "Kuran-ı Kerim'e aykırı olabilecek hiçbir şey Peygamber tarafından söylenmemiştir!!! Söylenemez.... Bu uydurmaların " *Kütüb-i Sitte* " içinde olması KESİN doğru olduğu anlamına ASLA gelmez..." şeklindedir. Bu durum algı yönetiminin başarısına ilişkin ipucu vermektedir.

"Deve sidiği yerine birayı tercih ederim" ya da "Kertenkeleyi kaçınıcı vuruşta öldürmeliyiz kafam karıştı" şeklinde alaycı yorum yapanlara verecek ilmî cevapları bulunmadığı için ve manipülasyondan etkilenmeleri sebebiyle başkaca kullanıcılar, "Hadis değil hiç biri" gibi yorumlar da getirebilmişlerdir. Algı oluşturma çabalarının etkisini gösterdiği belki de en net yorum ise şu olsa gerektir: "Adam aydınlatmış işte, öğrenmemek cahillik".

⁷⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, Takyîdu'l-ilm (Beyrut: Dâru İhyâi's-Sünne, 1974), 29-61.

Sonuç

Hadisler üzerinde yeni nesil algı yönetimi, internet ve sosyal medyanın etkisiyle ciddi bir problem olarak ortadadır. Rivayetler bağlamından koparılmakta, saptırılmakta, ibareler cımbızlanarak seçildiğinden anlam bozulmakta, ikincil verilere koşulsuz güven duyulmakta, amaca hizmet eden zayıf rivayetler sahih gibi sunulmakta, rivayetlerin yanlış anlaşılmasına sebebiyet verecek görseller ve imgeler kullanılmakta kısacası toplum mühendisliğinin tüm unsurları işletilmektedir. İçinde bulunduğumuz şartlar dâhilinde internet ve sosyal medyadan insanları soyutlamak ya da tamamen alı koymak artık imkânsızdır. Bu sebeple hadis ilmine dair neredeyse hiçbir mesele gizli kalmamaktadır. Herkesin her türlü bilgiye doğru ve yanlışlığını tespit etme şansı ve becerisi olmaksızın ulaşma imkânı vardır. Dolayısıyla online ortamlarda hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanmasına dair resmî elle -özellikle de akademisyenlerden müteşekkil- bir yapılanmaya ihtiyaç vardır. Dine hizmet ettiğini düşünerek ya da hadis karşıtlığı ile rivayetleri tahrif eden tüm online ortamların verilerine cevap sunacak, en az onlar kadar etkin, geniş kitleye hitap edebilecek web siteleri ve sosyal medya hesapları oluşturulmalıdır. Hızlanan dünyada uzun ve ayrıntılara boğulmuş hadis yorumlarının yerine toplumun beklentilerini karşılayacak tarzda yazılı ve görsel sunumlar yapılmalı, akademik camianın kendi bünyesinde ve kendi yapısına uygun şekilde “youtuber” ları, “instagram yüzleri” çıkarılmalıdır.

Kaynakça / References

- Akyüz, Hüseyin. "Kertenkelenin Öldürülmesi ile İlgili Hadislerin Tahlil ve Tenkidi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (2013). 173-214.
- Alebie Getachew, ..., "Therapeutic Applications of Camel's Milk and Urine against Cancer: Current Development Efforts and Future Perspectives". *Journal of Cancer Science and Therapy*, 9/5 (2017), 468-478.
- Alhaider. Abdulqader A. vd., "Camel urine inhibits the cytochrome P450 1a1 gene expression through an AhR-dependent mechanism in Hepa 1c1c7 cell line". *Journal of Ethnopharmacology*, 133/1, (2011). 184-190.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn. *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-aḥbâri'l-mevzû'a*. Beyrut: Dâru'l-Emâne, ts.
- Alkhamees, Osama A., Alsanad. Saud M., "A Review Of The Therapeutic Characteristics Of Camel Urine". *Alkhamees and Alsanad, Afr J Tradit Complement Altern Med*. 14/6 (2017).
- ‘Ânî, Râfi‘ b. Tâhâ er-Rifâ‘î. *el-Emru ‘inde’l-usûliyyîn*. Dımaşk: Daru’l-Mahabbe, 2006.
- Antâkî, Dâvûd b. Ömer el-Ekmeh ed-Darîr el-. *Tezkiretü üli’l-elbâb ve’l-câmi’ li’l-‘acebi’l-‘ucâb*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd. *‘Umdetü’l-kârî fi şerhi Şahihi’l-Buḥârî*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.
- Başbüyük, Oğuzhan. "Algı Yönetimi ve Bilgi Savaşlarında Sosyal Medyanın Rolü", *Algı Yönetimi*. ed. Bilal Karabulut. İstanbul, Alfa Yayınları, 2017.
- Bostan, Vedat. "Bir Hadisin Rivayeti Üzerine Bir İnceleme (Rabbimiz Baldırını Açar, Her Mü'min Erkek ve Her Mü'min Kadın Ona Secde Eder)". *Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Aziz Hatırasına II. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Gelenek ve Bilgi Bütünlüğü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (2019).
- Câhız, Ebû'Amr b. Bahr el-. *Kitâbu'l-Hayevân*. Kahire: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1385/1965.
- Callamari Peter, Derek Reveron. "China's Use of Perception Management" *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 16/1 (2003), 1-15.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2008.
- Çakıcı, Arzu, Kök. Mehmet, "Hayvan Destekli Tedavi", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 12/1 (2020), 117-130.
- Çalgan, Mehmet Ali. "Sosyal Medyada Hadis Tahrifatının Oluşturduğu Olumsuz Sünnet Algısı". *GİİAS Uluslararası Günümüzde İslami İlimler Algısı Sempozyumu I: Sünnet Algısı*, 10-11 Haziran 2021. 218-227.
- Dubost, Jean-Marc, ..., "Zootherapeutic Uses Of Animals Excreta: The Case Of Elephant Dung And Urine Use İn Sayaboury Province, Laos". *Ethnobiology Ethnomedicine* 17/62 (2021).
- Durmuş, Zülfikar. "Kur'an-ı Kerim'de İbaha İfade Eden Emir Siygalarının Çeviri Problemi". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2010).
- Ebû Şühbe, Muhammed b. Muhammed. *el-İsrâiliyyât ve'l-mevzûât fi kütübi't-tefsîr*. b.y.: Mektebetü's-Sünne, 1431.
- Ebu'l-Vefâ, Ali b. Ukayl. *el-Vâdih fi usûli'l-fikh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Elbânî, Nâsirüddin. *Da'ifu Ebî Dâvud*. Kuveyt: Müessesetü' Gurâs, 1423.

- Eraslan, Levent. *Sosyal Medya ve Algı Yönetimi: Sosyal Medya İstihbaratına Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2018.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed el-. *el-Kâmusu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*. Ankara: Otto, 2020.
- Gül, Recep Emin. "Sosyal Medyada Hadis Kullanımı -Facebook ve Twitter Özelinde-". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30 (2016), 163-182.
- Gül, Recep Emin. "Sosyal Medyada Paylaşılan Dua ve Zikir İçerikli Hadislerin Kaynak Değeri". *VIII. Dini Yayınlar Kongresi -Dijital Yayıncılık- 28-30 Mayıs 2021*.
- Gül, Recep Emin. "Sosyal Medyada Paylaşılan Hadislerin Dinî Yaşantıya Etkisi (Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma: Balıkesir Örneği)" , *GIİAS Uluslararası Günümüzde İslami İlimler Algısı Sempozyumu I: Sünnet Algısı, 10-11 Haziran 2021* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bildiriler Kitabı, 2021), 228-241.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed. *Takyîdu'l-ilm*. Beyrut: Dâru İhyâi's-Sünne, 1974.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-. *A'lâmu'l-hadîs*. Suud: Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, 1988.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî el-. *Mecma'u'z-zevâid*. Kahire: Mektebetü'l-Şâfiî, 1414/1994.
- İrâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn el-. *Tahrîcu ehâdisu İhyâi ulûmi'd-dîn*. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1987.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah. *Musannef*. Lübnan: Dâru't-Tâc, 1989.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *el-Menârü'l-münîf fi's-sahîh ve'd-da'if*. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1970.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Riyad: Dâru't-Tîbe, 1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah. *Garîbu'l-hadîs*. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1397.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebû'l-Fazl Muhammed el-Makdisî. *Tezkiretü'l-mevzû'ât*. Riyad: Dâru's-Samî'î, 1994.
- Kâhirî, Ebû'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ. *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Karlığa. Bekir, "Cihâna Tutulan Ayna ya da Kâtip Çelebi'nin Kâinat Tasarımı". *Doğumununun 400. Yıl Dönümünde Kâtip Çelebi* (Ankara 2009). 57-86.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed. *İrşâdü's-sârî*. Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ, 1323.
- Kavukcî, Ebû'l-Mehâsin Şemsüddîn el-. *el-Lü'lü'ü'l-mersû' fî mâ lâ asle lehü ev bi-aslihî mevzû'*. Beyrût: y.y, 1415.
- Khan, Muhammad Sharif. "Geckos Geckos Geckos". Erişim 1 Eylül 2023. https://www.researchgate.net/publication/318761926_Geckos_Geckos_Geckos
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-Kevâkibü'd-derârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1981.
- Köktaş, Yavuz. *Modern Zamanlarda Hadisi Savunmak*. İstanbul: Ensar, 2017.
- Küçükata, Yasemin Şefika, Yetim. Hasan. "Bazı Fermente Kahveler ve Helallik Durumları: Kopi Luwak Ve Black Ivory", *Helal ve Etik Araştırma Dergisi* 3/1 (2021), 1-18.
- Nursî, Said. *Lemalar*. İstanbul: Sözler Neşriyat, 2003.

- Nursî, Said. *Mektubat*. İstanbul: Sözlere Neşriyat, 2003.
- Onedio, "Bu Hadisleri Okuyanlar Çok Şaşırarak" Erişim 1 Eylül 2023.
<https://onedio.com/haber/bu-hadisleri-okuyanlar-cok-sasiracak-deve-sidigi-icin-din-degistireni-oldurun-gemiye-binmeyin-952578>
- Onedio. "Hakkımızda". Erişim 1 Eylül 2023. <https://onedio.com/kurumsal/hakkimizda>
- Onedio, "Talha Enes", Erişim 1 Eylül 2023. https://onedio.com/profil/talha_enes
- Özdemir, Veysel. "Acelecî Hadis Yorumu ve Bunun Doğurduğu Sakıncalar". *Academic Knowledge* 2/1 (2019), 1-15.
- Pustu, Yusuf. "Algı Yönetimi: Kavramsal ve Teorik Bakış Açısı". *Algı Yönetimi*. ed. Bilal Karabulut. İstanbul, Alfa Yayınları, 2017.
- Râzî, Ebû Bekr Muhammed b. Zekerîyyâ er-. *Kitâbü'l-Hâvî fi't-tıb*. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 1422/2002.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh er-. *el-Mahsûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Sâid b. Mansûr. *Sünen*. Hind: Dâru's-Selefiyye, 1982.
- Sarıcık, Murat. "Kültürümüzde Kuş Yuvasına ve Yavrusuna Dokunmama Konusunda Birkaç Örnek". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2001). 17-34.
- Similarweb. "Onedio". Erişim 1 Eylül 2023.
<https://www.similarweb.com/tr/website/onedio.com/>
- Srinivasan, T.M. "Historical Note: Ambergris in Perfumery in the Past and Present Indian Context and the Western World". *Indian Journal of History of Science* 50/2 (2015).
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-. *el-Habâ'ik fi Ahbâri'l-Melâik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Şahyar, Ayşe Esra Ağırakça. *Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti: Metodolojik Anlam ve Yorum*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2011.
- Şeyhanlıoğlu, Hüseyin. "Siyasi Partiler ve Liderler: Dünyadan ve Türkiye'den Algı ve İmaj Yönetimi Örnekleri". *Algı Yönetimi*. ed. Bilal Karabulut. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017. 321-344.
- Temiz, Rabia Zahide. "Rivayetler Çerçevesinde Bebek İdrarının Cinsiyet Odaklı Farklılığı Meselesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2021). 877-914.
- Tokadî, Mustafa Efendi. *Tahbîzü'l-Mathûn el-Kânûn Fi't-Tıb Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Tutar, Hasan. *Simetrik ve Asimetrik İletişim Bağlamında Örgütsel Algılama Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2008.
- Türk, Mehmet Sezai. "Algı Yönetimi ve İletişim: Algının Ötesinde Bir Gerçeklik Var mı?". *Algı Yönetimi*. ed. Bilal Karabulut. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Wearesocial. "The Global State Of Digital In July 2022, Part One". Erişim 1 Eylül 2023.
<https://wearesocial.com/uk/blog/2022/07/the-global-state-of-digital-in-july-2022/>
- Yılmaz, Hayati. "İçerik, Sunum ve Nitelikleri Bakımından Türkçe İnternet Sayfalarında Hadis". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007). 63-76.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-. *Mizânu'l-i'tidâl*. Dimeşk: Müessesetu'r-Risâle, 1430/2009.